

Pályázat TK Intézetközi Kutatócsoport Indítására

Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok az európai, nemzeti és lokális szintek viszonylatában (Röviden: Identitáspolitika Műhely)

Résztvevők:

Feischmidt Margit (kutatásvezető), Kovács Nóra, Papp Z. Attila, Vizi Balázs (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

Majtényi Balázs, Pap András László, Salát Orsolya (MTA TK Jogtudományi Intézet)

Messing Vera, Dupcsik Csaba (MTA TK Szociológiai Kutatóintézet)

Pál Gábor, Tóth András (MTA TK Politikatudományi Intézet)

A pályázat célkitűzése

Célunk egy olyan intézetközi kutatócsoportot (Identitáspolitika Műhely) létrehozni, amely a társadalmi konfliktusokra és a gazdasági válságra adott többségi és kisebbségi válaszokat lokális, nemzeti és európai dimenzióban, illetve ezek kölcsönhatásaiban vizsgálja. Ezt pedig oly módon teszi, hogy az az eddigi kutatások szinergiáját, nemzetközi pályázatokban és publikációkban való megjelenését eredményezze. A program kiemelt nemzetközi partnere az *Association for the Study of Nationalities*, amelynek éves konferenciáján (ennek előrelátható témája – *Nationalism, populism and crisis* – tökéletesen egybeesik a mi műhelyünk témájával) két panelt, folyóiratában (*Nationalities Papers*) pedig egy tematikus számot szándékozunk kiadni. Az előkészítendő pályázatok között első helyen áll, jelenleg egyeztetés alatt áll Csergő Zsuzsa (Queen's University, ASN) vezetésével beadandó Lendület Program pályázat.

Szakirodalmi háttér és kutatási kérdések

A lokális és globális okokra visszavezethető gazdasági és társadalmi ellentéteket a politika és a közbeszéd a nemzeti identitást és a kulturális partikularizmusokat előtérbe helyező új diskurzusai, átnevezték, illetve egy új narratívába ágyazták. Ennek az identitáspolitikai fordulatnak meggyőző leírását adja Douglas Holmes *Integral Europe* című könyvében (Holmes 2000). Holmes az *integracionizmus* fogalmát az „ellen-felvilágosodás” európai eszmetörténeti hagyományából vezeti le, és a globális verseny, valamint az európai integráció folyamatai által okozott sérelmekre adott reakcióként értelmezi. A fordulat azzal a társadalmi folyamattal van összefüggésben, amely a társadalom jelentős részének, de különösen az alsóbb osztályokhoz tartozóknak a tájékozódása és identifikációja szempontjából a helyi közösségekhez és értékekhez való visszatérés fémjelez. A kultúra és az identitás kérdéseinek előtérbe kerülése ugyanakkor annak a politikai rendszerben végbement változásnak is a hatása, amit a szélsőjobboldal térnyerése és a baloldal válsága kivált.

Az európai politika történelmi trendjeit vizsgáló politológusok véleménye szerint a berlini fal leomlása utáni időszak egyik legjelentősebb eseménye a radikális jobboldalinak vagy szélsőjobboldalinak nevezett ideológia politikai képviselőjének stabilizálódása Európa legtöbb országában. (Tóth – Grajczár 2012) A korábban jelentkezett nyugat-európai, illetve a jelenlegi kelet-európai szélsőjobboldali mozgalmakra igaz, hogy politikai víziójuk középpontjában a több irányból veszélyeztetett nemzeti közösség áll, a politikai cselekvés pedig, amit célként megjelölnek, a nemzet védelmére irányul, amit a többségi vagy domináns kultúra és identitás megerősítésével kívánnák elérni. Ideológiájuk többnyire (e tekintetben vannak azonban jelentős különbségek) közösségelvű, és az individualizmusnak különösen azokat a formáit utasítják el, amelyeket a liberalizmussal tudnak azonosítani.

A globális és európai gazdasági integráció felgyorsulása (aminek egyik kulcsaspektusa a helyi termelőkapacitások leépülése), és a jóléti állam ezzel párhuzamos válsága negatívan érintette a helyi közösségeket és az ezekhez gazdasági és kulturális értelemben erősebben kötődő embereket. A gazdasági alapú félelem és fenyegetettség érzése – amiként arra elsősorban szociálpszichológiai vizsgálatok rámutatnak – az egyénnek a tradicionális normákba és azokra alapuló közösségekbe való hitét, valamint a tekintélyelvűséget erősíti. (lásd Jost et al. 2003; Simon et al. 2007). A konfliktusok és a válság jelenségeinek magyarázatában fontos szerepet játszó elméletek a társadalmi lecsúszás és depriváció magyarázó erejét látják meghatározónak. (Kalb és Halmi szerk. 2011). A nemzet, illetve a nemzeti identitás felértékelődése egy időben történik, és lényegében elválaszthatatlan a bevándorló és kisebbségi közösségek elismerésére épülő, multikulturális társadalom krízisével, (Koopmans et al. 2005: 5), ami a szélsőjobboldali politikák idegenellenességétől a mindennapi rasszizmusig többféle módon érezteti hatását. Kimutatták, hogy a szélsőjobboldali pártoknak Nyugat-Európában elsősorban a bevándorlókkal szemben ellenérzéseket tápláló, a nagy mérsékelt pártok bevándorlási politikáját eredménytelennek tekintő szavazókat sikerült megszólítaniuk. (Rydgren 2007). Sőt, úgy tűnik, hogy a szélsőjobboldalra leadott szavazatokat legjobban a bevándorlás ellenesség attitűdje alapján lehet előre jelezni (bár ugyanolyan erős összefüggést mutat az euroszepticismussal is) (Lásd Lubbers & Scheepers (2000), Lubbers et al. (2002), Norris (2005)).¹

Míg Nyugat-Európában a szélsőjobboldal a fő ellenségét a globális Dél országaiból érkező, elsősorban muszlim közösségekben találta meg. Kelet-Európában ugyanezt a szerepet a romákra osztották ki. A muszlimellenesség és a cigányellenesség ezzel együtt több dologban hasonlít egymáshoz, mint amennyiben különbözik. Mindkettőnek része a kisebbségek körében tapasztalható bűnözés témája, az annak visszaszorítására irányuló rendpártiság, az idegenekkel szemben túlzottan megengedő mainstream politikát ostromozó elitellenesség, valamint az „öshonos” nemzet önrendelkezési jogát kifelé védelmező euroszepticismus. A szélsőjobboldali politika mozgásterét Kelet-Európában ugyanakkor növeli a baloldali fogantatású strukturális kritika gyengesége, illetve a cigány- és zsidóellenesség magas foka és még további erősödése. Magyarország kapcsán külön érdemes kiemelni, hogy a neoliberais

¹ Erről bővebben ír Szombati 2012.

ihletésű gazdaság- és társadalmpolitikai reformokért hevesen bírálta baloldali támogatottságának csökkenése szélesebb teret nyitott a szélsőjobboldalnak, amely, éppen ezért, elutasítóbb a piaci politikával szemben, mint Nyugaton (lásd még: Bíró – Dúró – Hajdú – Róna, 2011:18-19).

Más kutatók szerint az egész Európában érzékelhető cigányellenesség sokkal inkább magyarázható európai és politikai-kulturális, mintsem nemzeti és politikai-gazdasági folyamatokkal. A roma-kutató Michael Stewart a szélsőjobboldal vonatkozásában például azt a partikularizmusokra irányuló identitáspolitikát látja meghatározónak, ami az európai integrációra való válaszként született meg sok európai országban, talán megkülönböztetett erővel Kelet-Európában (lásd Stewart 2012).

Az általunk tervezett interdiszciplináris projekt egyfelől empirikus, másfelől normatív megközelítésből vizsgálja a társadalomban végbemenő strukturális folyamatok és az identitáspolitikai alternatívák összefüggéseit. A projekt empirikus része szociológiai, szociálintropológiai és politikatudományi megközelítéseket egyesít, normatív része elsősorban alkotmányjogi, másodsorban politikai filozófiai megközelítéseket alkalmaz. Szociológiai perspektívából elsősorban nagy európai adatbázisok (European Social Survey, Eurobarometer, European Value Survey), valamint magyarországi statisztikai adatok segítségével kívánjuk vizsgálni a társadalmi státusz, aktivitás, iskolázottság, lakóhely, szegregáció mértéke és a politikai opciók, a nemzeti kérdésekhez, az európai integrációhoz, a kisebbségekhez és a kisebbségpolitikához való viszony összefüggéseit.

Az MTA TK Kisebbségkutató Intézetben egy már korábban elkezdett kutatás folyamányaként az etnicizált társadalmi konfliktusok lokális okainak vizsgálatát helyezzük előtérbe, a jelen projekt azonban ennek a komparatív illetve transznacionális aspektusaira fekteti a hangsúlyt. Arra tennénk kísérletet, hogy a kvalitatív és kvantitatív adatok kombinálásával a konfliktusok és a rá adott politikai válaszoknak olyan tipológiáját dolgozzuk ki, amit megfelelő módszerek segítségével nemzetközi, elsősorban regionális összehasonlításban is értelmezni lehet.

A kvantitatív elemzést meglévő, ráadásul nemzetközileg és longitudinálisan is összehasonlító adatok segítségével végeznénk. A European Social Survey (ESS) keretén belül a TK PTI és SZKI munkatársai 2002 óta gyűjtenek – kétévente, vagyis 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, és 2012-ben – adatokat e kutatás szempontjából is releváns kérdésekről Európa 30 államában. E javaslat szempontjából az ESS elsősorban a bizalom mértékének és demokráciával kapcsolatos beállítódások mérésén keresztül a politikai válság jelenlétéről ill, mélységéről adhat becslést, valamint migrációval és a társadalom kulturális sokszínűségével 'idegenekkel' kapcsolatos kérdések elemzése az attitűdök alakulásába biztosít betekintést. Az EVS adatbázisok az ország kulturális beágyazottságáról, illetve ennek politikai aktivitásra történő hatásairól is árulkodnak. Az adatok ország közötti elemzése a magyar népesség egyedi vonásait, külön-utasságát, vagy ellenkezőleg, az európai trendekhez való illeszkedését mutatja, míg az időbeli összehasonlítás a hazai attitűdök és állapotok egy évtizedre vonatkozó változásainak pontos követését teszi lehetővé.

Az MTA TK Kisebbségkutató Intézet kutatásban részt vevő munkatársai arra tesznek vállalást, hogy a következő két évben min. két angol nyelvű tanulmányt írnak meg és készítenek elő publikálásra. Mindkettő magyarul 2013 év folyamán megjelenő tanulmányok tovább gondolt változatai. Az egyik a szélsőjobboldalnak egy heves megyei faluban történt hatalomátvétele és az ezt kísérő interetnikus konfliktus okaira és következményeire fókuszál, aminek elemzését több szinten végzi el. A lokalitás szintjén, saját empirikus munkánkra támaszkodva azt vizsgáltuk meg, mi kell ahhoz, hogy egy magyar falu lakóinak többsége a szélsőjobboldali erők mögé álljon. A helyi folyamatokat és viszonyokat ugyanakkor a lokalitáson túlmutató összefüggésrendszerben elemzi. Ezt egyfelől az eset előzményeként értelmezhető magyarországi és más kelet-európai etnikai konfliktusokkal való összehasonlítás révén próbálja elérni. Másfelől arra törekszik, hogy a magyarországi esetet az általánosabb európai trendek és mintázatok tükrében vizsgálja. A másik, magyarul már megírt, angolul e projekt keretében megírandó tanulmány azokat a társadalmi diskurzusokat, kulturális mintázatokat és társadalmi viszonyokat elemzi, amelyek a politikai radikalizmushoz és a nacionalizmus új formáihoz való vonzódást magyarázzák a magyar fiatalok esetében.

A kisebbségi identitáspolitika ugyancsak jelentős, mondhatjuk, hogy paradigmaticus változásokon ment át a közelmúltban Európa sok országában. Ezt jelzi például az a vita, amely a kisebbségek társadalmi integrációját elősegítő politikai beavatkozás hatékonyságáról szól; illetve az, amely a multikulturális társadalmakról, a multikulturalitás státuszáról, mibenlétéről, céljáról és válságáról szól. Miután hazánkban is számos megnyilvánulása van az integrációs politikával való elégedetlenségnek, a multikulturalitás pedig különös mértékben visszhangtalan maradt, fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy milyen a hazai kisebbségi reprezentáció válságának viszonya ahhoz, amit az Unió sok országában a multikulturalizmus válságának hívnak. Az előbbi kérdés a nemzeti és transznacionális szintek kölcsönhatásaival kapcsolatos az identitáspolitika vonatkozásában. E tekintetben kutatásunk egy már meglévő kutatási tradícióba illeszkedik. A kutatás lényegéből fakadóan azonban ebbe a relációba a helyi szintet is be akarjuk venni, azt vizsgálva, hogy a kisebbségpolitika helyi szinten hogyan tud élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a másik két szint (nemzeti és transznacionális) kínál fel számára, illetve hogyan alakítják, esetleg írják felül ezek a lehetőségek.

Ugyancsak kiemelten kezeljük azt a kérdést, hogy a kulturális reprodukció illetve a politikai mobilizáció miként történik multietnikus környezetben, és hogyan változik az Európai Unió kereteken belül, különösen tekintettel a lentől-felfelé történő igényformálás és a politikai aktivizmus módozatainak kérdéseire.

Az identitáspolitikának a migrációval való összefüggései már ez előbbi kérdéseinket is érintették, a tervezett kutatási együttműködés keretében azonban migrációnak egy további aspektusát is vizsgálni szeretnénk: a magyar diaszpóra és a Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek politikai képviselőinek magyar nemzetpolitikával való összefüggéseit. A nemzetpolitika egyik kevésbé kutatott részterülete a transznacionális diskurzusokkal és intézményekkel való összefüggése, amit most elsősorban a tengerentúli magyar diaszpóra esetében szándékozunk vizsgálni. Megfigyeléseink szerint a diaszpóra képviselői az 1990 előtti évtizedek viszonylagos elszigeteltségében olyan elképzeléseket

dolgoztak ki vagy fejlesztettek tovább, amelyek az utóbbi időben a hazai radikális jobboldali csoportok önazonosságának sarokpontjaivá váltak. A magyar diaszpóra nacionalizmus fő aktorainak politikai pályáján túl, azokat a szövegeket, diskurzusokat elemezzük, amelyek a transznacionális internetes térben terjednek, továbbá és nem utolsósorban azokat a intézményi és személyes relációkat, amelyek e kapcsolódásokat lehetővé teszik.

A tervezetnek a Jogtudományi Intézet munkatársai által megvalósítandó része *Alkotmányos identitás és a nemzetfogalom* címet viseli, és abból a megállapításból indul ki, hogy a politikai közösség alkotmányos identitását érintő lényeges területeken a többszintű alkotmányosság hatása általában erőtlenségre korlátozódik. Ha az alkotmányos szinten megjelenő nemzetfogalom és világnézeti utalások használata felől közelítünk a többszintű alkotmányosság elméletéhez, akkor azt egy olyan, az állam identitását meghatározó kérdés felől szemléljük, amit közvetlenül semmilyen nemzetközi vagy uniós standard nem érint. Mégis, a nemzetfogalom intézményesítése esetenként olyan problémákat is felvet, amelyek a többszintű alkotmányosság támasztotta követelményeket is érinthetik, pl. a származatott diszkriminációs elvként értelmezett állami semlegességet és a nemzetiségek státusát. A saját alkotmányos identitásához ragaszkodó állam az eltérő nemzetállami megoldásokra hivatkozva elutasíthatja az alkotmányos identitásával ellentétes nemzetközi standardokat. Ez a kérdés elemezhető a világnézeti utalásokon keresztül is (pl. vallásszabadság, családfogalom, szexuális kisebbségek). A kutatás során azt vizsgáljuk, hogy a többszintű alkotmányosság egyes elemeit számon kérő nemzetközi intézmények hogyan hatnak a saját nemzetállami megoldásához ragaszkodó államra. Az erősen ellenálló államok esetében (főként az eltérő alkotmányos identitású európai államok között meglévő különbségek miatt) nincs olyan következetesen alkalmazott nemzetközi vagy uniós szabályozás, ami rábírná őket a változtatásra. Az alkotmányosodás transznacionális jogi folyamata jellegénél fogva módszertanilag is gyenge lábakon áll.

A program keretében a Politikatudományi Intézetben két korábban elkezdett kutatási program folytatódna. Egyik megvalósítandó kutatási feladatnak a nemzeti radikalizmus magyarországi formációjának leírását, elemzését és elhelyezését tekintjük az európai politikai pártcsaládok rendszerében. A jobboldali mozgalmak és pártok negyedik hullámának legjellemzőbb vonása, hogy lázad a II. világháború után kialakult „beágyazott” neoliberális piacgazdasági modellel és liberális alapokon nyugvó demokratikus modellel szemben. Azok a radikális jobboldali pártok sorolhatók ide, amelyek az általuk feltételezett „nemzeti érdekek” védelmében fellázkodtak a II. világháború utáni politikai rendszert létrehozó kompromisszummal szemben, s szembefordultak az e kompromisszumokat megkötő mérsékelt baloldali szocialista/szociáldemokrata és jobboldali konzervatív-liberális-keresztény néppártokkal, s egy új, az egész nemzetet, vagy annak legalábbis meggyőző többségét maga mögött tudó jobboldal uralmát akarják elérni, amely szembefordul nemcsak azokkal a „tabukkal” amelyeket a politikai korrektség rákényszerített a „népre”, hanem szembefordul a globalizáció és a gazdasági liberalizmus logikájával, s a nemzet, a nemzeti piacok és a jóléti állam védelmét hirdeti meg a tőke, az áruk és az emberek szabad áramlásával szemben. A nemzeti radikalizmus egyik legsikeresebb pártja a Jobbik. A létrehozandó Identitáspolitikai Műhely keretében végzendő részletes kutatás feladata elemezni a Jobbik programját, vezetőinek és kulcsfontosságú aktivistáinak írásait, beszédeit, a párt dokumentumait és a pártot tartozó

vagy ahhoz közel álló médiumok írásait annak érdekében, hogy leírja és meghatározza a Jobbik által felvállalt nemzeti radikalizmus jellegzetességeit. Ugyanakkor a kutatás keretében összevetnénk a Jobbikról szerzett ismereteket hasonló jellegű pártokkal Közép-Kelet Európában, hogy feltárjuk milyen azonosságok és különbségek jellemzik a negyedik hullámot a korábbi radikális pártalakulási hullámokhoz képest.

A közös munkába bekapcsolódó politikatudományi kutatások másik fő iránya a politikai folyamatok – intézményi-közösségi (*polity*) és versengő-hatalmi (*politics*) összetevőkön túlnyúló –problémakezelési-döntéshozatali (*policy*) dimenziójának beemelését valósítaná meg. A fenti ambíció jegyében folytatott kutatás első sorban azt vizsgálná, hogy a közpolitikai koncepciók, viták és döntések hogyan konstruálnak, illetve változtatnak meg bizonyos csoportidentitásokat. A műhelymunka keretében két, alapvetően a magyar viszonyokra és konkrét csoportokra koncentráló kvalitatív esettanulmány készülne. A vizsgálat a dokumentumok, újságcikkek és egyéb sajtóanyagok forrásbázisán végzett interpretatív-diszkurzív közpolitikai elemzés (ld. pl. Yanow, 2000; Szabó; 2012) mellett az érintettek, valamint a döntéshozók és a civil aktivisták körében készített interjúkra épülne.

A műhely munka-módszere

A kutatás szociológiai és antropológiai része kvantitatív és kvalitatív adatokkal egyaránt dolgozni kíván. A kvantitatív elemzés meglévő adatbázisokra (ESS, Eurobarometer, EVS KSH adatbázisok, választási eredmények adatbázisai) irányulna, a kvalitatív elemzés pedig – ugyancsak korábban készült – interjúkra. A kutatás politikatudományi része pártok és más politikai szervezetek dokumentumait vizsgálja. A kidolgozandó kutatásoknak része a kvalitatív és kvalitatív adatfelvétel, „az inkubátorban eltöltött idő” alatt azonban nem történne újabb adatfelvétel. **A projekt a publikálásra és további pályázatokat előkészítő műhelymunkára fókuszál.** Ennek része a módszertani és diszciplináris határok meghaladása, illetve annak kiaknázása egy jövőendő közös kutatás számára, hogy különböző adatokkal és teóriákkal dolgozó kutatók vesznek részt benne.

A műhelymunka menete és várható eredménye

A projekt rendszeres műhely találkozót szervez, meghívottakkal és egymás munkájának megismerése céljából. A nyilvános találkozókra a műhely tagjai évente négy kéziratot nyújtanak be megvitatásra, ami a Kutatóközpont „working paper” sorozatában meg is jelentetnek.

A műhelyalkalmak egy részének külsős, magyarországi vagy külföldi vendége lesz. A következők előadók részvétele van egyeztetés alatt: Balázs Zoltán (Budapesti Corvinus Egyetem), Csergő Zsuzsa (Queen’s University), Egry Gábor (Politikatörténeti Intézet), Janky Béla (MTA-TK SZI), Kántor Zoltán (Nemzetpolitikai Kutatóintézet), Kovács Mária (CEU), Michael Stewart (University College London), Osamu Ieda (University of Sapporo), Sherrill Stroschein (ASN), Pogonyi Szabolcs (CEU), Salat Levente, Vincze Enikő (Babes-Bolyai Egyetem).

A műhelymunka első évének végére (2014 szeptember) elkészül egy komoly nemzetközi pályázat. Ha ez nem lesz eredményes, a következő (2015) évben még egy pályázatot adunk be.

A műhelymunka első évében panelt szervezünk (legalább egyet, lehetőség szerint kettőt) az *Association for the Study of Nationalities* nevű szakmai szervezet éves rendes konferenciájára. Törekszünk a Középe-Európai Egyetem Nacionalizmus Tanulmányok Programjával együttműködni a 2014-es kihelyezett budapesti konferencia megszervezésében.

A műhelymunka második évében finalizálódik **minimálisan öt, lehetőség szerint nyolc angol nyelvű tanulmány** közlése, amire lehetőség kínálkozik a *Nationalities Papers* különszámaként.

Költségvetési terv

Tekintettel a pályázat kiírójának szándékára, miszerint ez a keret már meglévő kutatási eredmények nemzetközi publikációs és pályázati piacra való kivitelét támogatja a fenti munka megvalósítására intézetenként és évenként nettó 600 ezer forintot, a munka összehangolására, vezetésére további nettó 500 ezer forintot kérünk. Ez **évente nettó 2.9 millió** forint, vagyis a **két évre összesen nettó 5, 8 millió** forint.

A projekt fő nemzetközi partnerei

Csergő Zsuzsa, Queen's University, Kanada

<http://www.queensu.ca/politics/faculty/regularfaculty/csergo.html>

Asssocation for the Study of Nationalities (ASN)

Lehetséges pályázati források

European Research Council, Lendület, OTKA

Bibliográfia

Berezin, M. (2009): *Illiberal Politics in Neoliberal Times: Culture, Security and Populism in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bíró, N.A. & Róna, D. (2011): 'Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe (2003-2010)', in Lánczi András szerk. *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest: Századvég, 242-283.

Bíró Nagy András – Boros Tamás – Varga Áron: Euroszepticismus Magyarországon. A Policy Solutions politikai elemzése a Fridrich Ebert Alapítvány számára. 2012.

Csergő Zuzsza és Kevin Deegan-Krause (2011) "Liberalism and Cultural Claims in Central and Eastern Europe: Toward a Pluralist Balance," in *Nations and Nationalism*, vol.17 no.1

Feischmidt Margit – Szombati Kristóf (2013). Cigányellenesség és jobboldali politika a magyar társadalomban. Gyöngyöspata és a hozzá vezető út. *Esély* 2013/1

Grajczár István – Tóth András (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe, Megjelent: Enyedi Zsolt, Szabó Andrea és Tardos Róbert (szerk.): Új képlet. Választások Magyarországon, 2010. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar

Központja Alapítvány, 2011, 57-92. P <http://www.valasztaskutatas.hu/kiadvanyok/>

Holmes, D. R. (2000): *Integral Europe: Fast-Capitalism, Multiculturalism, Neofascism*. Princeton: Princeton University Press.

Janky Béla – Horváth Ágnes (2012): Notes on an Attribution Model of Welfare Preferences. In: Balog I. – Balogh P. – Jancsák Cs. – Lencsés Gy. – Lőrinczi J. – Rácz A. – Vincze A. (szerk.): *A szociológia szemüvegén keresztül – Tanulmányok Feleky Gábor 60. születésnapjára*. Belvedere Meridionale. Szeged, 2012.

Jost, J. T. et al. (2003): 'A politikai konzervativizmus mint motivált társas megismerés', in J. T. Jost szerk. *Őnalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest: Osiris Kiadó, 525–617.

Kalb, D & Halmai, G. szerk. (2011): *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York: Berghahn.

Kitschelt, H. (1995): *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Krekó, P. et al. (2011): 'A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon', *Politikatudományi Szemle, XX(2): 53-82*.
http://www.poltudszemle.hu/szamok/2011_2szam/PoltudSzemle-2011-2.pdf

Koopmans, R. (2004): 'Movement and the media: selection processes and evolutionary dynamics in the public sphere', *Theory and Society*, 33: 367-391.

Koopmans, R. et al. (2005): *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Lánczi, A. szerk. (2011): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Századvég.

Lubbers, M. & Scheepers, P. (2002): 'Individual and contextual characteristics of the German extreme right-wing vote in the 1990s. A test of complementary theories', *European Journal of Political Research*, 38(1): 63-94.

Minkenberg, M. (2008): *The Radical Right in Europe: An Overview*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung. <http://www.e-cademic.de/data/ebooks/extracts/9783867930284.pdf>

Minkenberg, M. (2009): *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research. Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. Bertelsmann Stiftung.

Mouffe, C. (2005): 'The „End of politics” and the challenge of right-wing populism', in F. Panizza szerk. *Populism and the Mirror of Democracy*, London: Verso, 50-71.

Rydgren, J. (2007): 'The sociology of the radical right' *Annual Review of Sociology*, 33: 241-262.

Rydgren, J. (2008): 'Immigration skeptics, xenophobes, or racists? Radical right-wing voting in six West European countries', *European Journal of Political Research*, 47: 737-765.
[http://www.pratiquesciencessociales.net/exposes/S6.%20Immigration%20sceptics,%20xenophobes%20or%20racists%20Radical%20right-wing%20voting%20in%20six%20West%20European%20countries%20\(Rydgren%202008\).pdf](http://www.pratiquesciencessociales.net/exposes/S6.%20Immigration%20sceptics,%20xenophobes%20or%20racists%20Radical%20right-wing%20voting%20in%20six%20West%20European%20countries%20(Rydgren%202008).pdf)

Szabó Márton (2012): Közpolitikai diskurzuselemzés. *Politikatudományi Szemle* XXI/3. 7–34.

Szombati Kristóf (2012) Az európai szélsőjobboldal: szakirodalmi összefoglaló a Tom Lantos Intézet számára. *Kézirat*

Tóth András – Grajczjár István (2013): A nemzeti radikalizmus, in. *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Szerkesztette: Boda Zsolt és Körösi András. MTA PTI - Új Mandátum.

Yanow, Dvora (2000): *Conducting interpretive policy analysis*. Newbury Park: Sage.